

(1961) tudi kot slovstveni kritik in zgodovinar. K. je član uredništev JF, Zbornika za filologiju i lingvistiku Matice srpske in Prilogov proučavanja jezika. Bil je v uredništvu Cvetja iz domačih in tujih logov.

Povedano kaže, da se je K. dotikal najraznovrstnejših slavističnih snovi in nalog. V tem se kaže njegov nemirni in podjetniški duh, ki se po eni strani zelo rad naslanja na urejene tradicionalne misli, po drugi strani pa je zato dokaj svoboden v presoji in odločitvi. Vedno pa utegne biti spodbuden po nasprotnem odzivu.

Profesorju Kolariču želimo, da bi se mu slavistična dejavnost še dolgo ohranila.

Jože Toporišič
Filozofska fakulteta Ljubljana

France Tomšič
SAZU Ljubljana

BRIŽINSKI SPOMENIKI

V latinskem rokopisnem zborniku, ki je bil l. 1803 prenesen v Münchensko državno knjižnico iz bavarskega mesta Freising, so čez nekaj let odkrili tri slovenska besedila, dva zapisa splošne spovedi in pridigo o grehu in pokori. Jezikovna in zgodovinsko-paleografska analiza meni, da je bilo slovensko besedilo zapisano okoli l. 1000, torej nekako v času, ko je bilo med južnimi Slovani živo starocerkvenoslovansko slovstvo. Jezik brižinskih spomenikov sprva ni pomenil posebnega problema, imeli so jih za poseben primer v latinici pisanega stcsl. spomenika, to toliko lažje, ker so stari slovanski obredni jezik enačili s staro slovenščino, z jezikom, ki so ga govorili predniki današnjih Slovencev. Avtoriteta najstarejšega slovanskega literarnega jezika in sijaj Metodovega dela sta tako rekoč a priori izključevala misel, da bi bilo ob pomembnih stcsl. spomenikih mogoče brižinske spomenike razložiti kako drugače, razložiti kot del veliko skromnejšega slovenskega slovstva, ki je nastalo v precej drugačnih razmerah. Šele raziskovanja zgodovinskega razvoja slovenskega jezika in slovenskih narečij so pokazala obrise slovenskega jezika na razvojni stopnji, kakor jo je na drugem koncu južne slovanščine kazala stara makedonščina, ki je po srečnem naključju postala prvi slovanski literarni jezik.

Če vse to upoštevamo, lahko razumemo, da so pomembni slavisti brižinske spomenike prišteli in jih mnogi tudi še danes štejejo med starocerkvenoslovanska dela. Po njihovem mnenju brez stare cerkvene slovanščine sploh nastati ne bi mogli. Drugi zastopajo v nekoliko omiljeni obliki stališče, da je na sicer slovenska besedila v obilni meri vplivala stara cerkvena slovanščina. Vse to da kažejo tako glasoslovje in oblikoslovje kakor tudi skladnja in besedni zaklad. Mlada slovenistika je na vsa ta vprašanja gledala zelo previdno. F. Ramovš se je postavil na popolnoma slovensko stališče: brižinski spomeniki so slovenski in razodevajo zgodnjo slovenščino iz prvih časov njenega samostojnega življenja; v jezikovni strukturi so vidni že znaki značilno slovenskega razvoja. Obema pogledoma na jezik brižinskih spomenikov, starocerkvenoslovanskemu in slo-

venskemu, se v novejšem času postavlja ob stran še tretji: brižinski spomeniki da niso nič drugega kakor stari slovaški spomeniki.

Če hočemo o teh vprašanjih dobiti jasnejšo podobo, moramo upoštevati več dejstev. Predvsem ne smemo pozabiti, da so Slovenci sprejeli krščanstvo približno sto let pred prihodom slovanskih apostolov na Moravo in v Panonijo. Versko življenje med njimi je bilo v okviru nemških škofij urejeno na svoj način. Krščanstvo se je širilo in utrjevalo kakor pri neslovanskih ljudstvih v isti frankovski državi. Karlova cerkvena zakonodaja je ob koncu 8. in v začetku 9. stoletja poskrbela za posebno metodo kateheze med mladimi krščanskimi ljudstvi. Predpisovala je verski pouk in molitve v ljudstvu razumljivem jeziku, in za Slovence je bila to samo slovenščina. Godilo se je to pol stoletja prej, preden je na Moravi in v Panoniji zaživelo slovansko bogoslužje. V takih razmerah je nastalo med Nemci veliko molitvenih obrazcev. Slovencem je njihova duhovščina potrebna besedila prevedla iz latinščine ali iz stare nemščine. Tako so nastale poglobitve molitve v slovenskem jeziku, nastati so mogle na različnih krajih in iz različnih predlog. Med molitvene obrazce, ki so nastali med Slovenci že pred cerkvenoslovanskim velikomoravskim obdobjem, sodita prav gotovo besedili, ki sta ohranjeni kot prvi in tretji brižinski spomenik (varianti splošne spovedi). Med taka zgodnja slovenska besedila moramo šteti tudi prevod očenaša in apostolske vere; zapisana sta se ohranila šele iz 14. stoletja, arhaični jezik pa kaže na mnogo starejšo dobo. Da so glavni obrazci take vrste živeli v prevodih med pokristanjenimi Slovani še pred Metodovim prihodom na Velikomoravsko, pričajo podobna mesta v spovednem obredu Sinajskega evhologija in brižinski spovedni molitvi. Živeli so v ljudski rabi in bili po eni strani zapisani v brižinsko prabesedilo, po drugi strani pa so bili pozneje prevzeti v spovedni red stcsl. obrednika, seveda v jeziku tega obrednika.

Velikega pomena so bila brez dvoma leta, ki sta jih preživila Ciril in Metod med panonskimi Slovenci in v velikomoravski državi. Zato v načelu ne smemo izključevati medsebojnih stikov in vplivov. Verodostojna Žitja pričajo o bivanju slovanskih apostolov v Panoniji, o tem, da je Metod postal panonski nadškof, in o vnemi, ki jo je za slovansko bogoslužje pokazal knez Kocelj. Najbrž bi bilo v ta leta postaviti nastanek izvirnika brižinske spovedne pridige, ki je bila pozneje zapisana kot drugi brižinski spomenik. Ta spomenik je jezikovno veliko bolj čist in stilistično izdelan kakor pa prvi in tretji spomenik. Vrh tega se na nekaterih mestih ujema s stcsl. pridigo v spomin apostola ali mučenika, ki se pripisuje Klimentu Ohridskemu, ohranila pa se je v mlajšem cerkveno-slovanskem zapisu.

Brižinska pridiga se, kar je razumljivo, loči od drugih dveh brižinskih spomenikov po svojem stilu ne samo zaradi svoje morebitne bližine stari cerkveni slovanščini, ampak v prvi vrsti zaradi narave svojega besedila. V splošni spovedi je bolj ali manj stereotipen in statičen spovedni obrazec, tu pa pridiga, ki mora računati na moč žive, govorne besede.

O razmerju med brižinsko pridigo in Klimentovo homilijo so dosti razpravljali. S slogom in vzhodno bogoslovno miselnostjo se dokazuje stcsl. izvor drugega brižinskega spomenika. V obeh pridigah gre samo za nekaj mest, ki se med seboj bolj ali manj ujemajo. Vendar je treba gledati na problem ne samo skozi prizmo posameznih mest, ampak se je treba ozreti na celotno zgradbo obeh del in na namen, ki ga je vsako od njiju imelo. Brižinski spomenik je pridiga o grehu in pokori in je kot taka del spovednega obreda. Klimentova homilija ima

drugačen bogoslužni pomen in ni naravnost vključena v spovedni obred. Uporabljala se je ob praznovanju katerega koli apostola ali mučenca kot del službe božje v njegov spomin, ni pa spadala med obredne spovedne tekste.

Verjetno se resnici še najbolj približamo s podmeno, da obe besedili, starocerkvenoslovansko in brižinsko, izhajata iz skupnega izvirnika, da pa sta ga vsak zase samostojno uporabila. Zato ni treba postavljati vprašanja, kateri od njiju ima za drugega vrednost izvirnika. Ni nemogoče, da je bilo skupno prabesedilo cerkvenoslovansko. Eno pa najbrž smemo trditi: brižinska pridiga že v svojem prvem zapisu ni treba, da bi bila cerkvenoslovanska. Dokaz za to najdemo na tistem mestu v brižinski pridigi, ki govori o tako imenovanih satanovih delih. Slovenski avtor se je izognil izrazom take vrste, kakor jih beremo pri Klimentu: *idoložbrtvije, bratonenavidênije, kljativoprêstuplenije*. V teh primerih gre za prevode grških zloženek. Slovenskemu avtorju so zvenele tuje, nedomače, zato jih je razvezal v stavke in uporabil parafrazo: *eže trêbô tvorim, bratra oklevetam, eže roti, kojichže ne pasem, nu jê prêstôpam*. Tako je besedilu, ki ga je imel pred sabo, snel grško obleko in misli povedal preprosto po domače.

V zvezi s tem je treba spregovoriti o grecizmu, ki da se pojavlja v tem brižinske mspomeniku. Pri naštevanju satanovih del se šestkrat ponovi veznik *eže* (*eže trêbô tvorim, bratra oklevetam, eže tatva, eže razboj, eže plti ugojeñje, eže roti, kojichže ne pasem, nu jê prêstôpam, eže nenavist*). V tem *eže* so nekateri slavisti (Jagić, Vondrák, Grivec) videli posnemanje grškega člena *to*. O uporabi takega grškega člena v stari cerkveni slovanščini je podrobno razpravljal J. Kurz (Byz.-slov. 7, 8). Pokazal je, da stara cerkvena slovanščina v določenih zvezah res uporablja člen, kadar hoče substantivizirati nepregibne besede, predložne zveze ali pa cele stavke. Stavek se substantivizira, kadar gre za citate, nikdar pa ne, in prav v tem je bistvo take rabe, kadar gre za navaden pripovedni stavek. V brižinski pridigi se v primeri s 24 satanovimi deli, kolikor jih našteva Klimentova homilija, navaja samo 7 takšnih del, naštevanje pa uvaja veznik *eže* v pomenu »da« ali »na primer« ali »bodisi da«. Klimentova homilija, kakor je videti, našteva najbrž vse grehe, kolikor jih je bilo v predlogi, brižinska pridiga pa izbira med njimi. Klimentova homilija pravi, da so to satanova dela (si že s^ut^b dèla sotonina), brižinska pridiga pa poziva, naj opustimo ta dela, ker so dela satanova (potomu ostanêm sih mrzkich dèl eže /ne: jaže/ sôt dèla sotonina). Tako se izkaže ta dozdevni grecizem, ki so mu nekateri pripisovali tolikšen pomen in z njim dokazovali, da je drugi brižinski spomenik pravzaprav starocerkvenoslovanski, kot primer stilne finese, pa ne starocerkvenoslovanske, ampak prvega pisca, ki je priredil slovensko prabesedilo tega spomenika: tuja predloga mu je s svojo grško skladnjo zvenela preveč nedomače, in se je zatekel rajši k domačemu opisu.

Ozemlje, na katerem so v Metodovem času prebivali Slovenci, ki so bili pod njegovo jurisdikcijo in s tem pa na področju slovanskega bogoslužja — bila je to severna Panonija, Kocljeva kneževina — je v začetku 10. stoletja zadel hud udarec: pregazili so ga Madžari in zatrli na njem slovenski živelj. Nekaj slovenskega prebivalstva se je brez dvoma rešilo v sosednje pokrajine, vendar slovenščina, ki se je tod govorila, danes ni znana, zlasti malo vemo o njenem besednem zakladu. Ta ugotovitev je pomembna toliko bolj, ker lahko domnevamo, da so se prav na tem področju panonski Slovenci v besednem zakladu precej ločili od karantanskih in bili bližji svojim severnim slovanskim sosedom. Zato ni zanesljiva metoda, ki iz okoliščine, da je toliko in toliko besed, zapisanih

v brižinskih spomenikih, danes znanih v severni slovanščini, slovenščina pa jih danes sploh ne pozna več ali pa jih pozna v drugačnih izpeljankah ali pomenih, z zanesljivostjo sklepa na neslovenski izvor brižinskih spomenikov. Vrednotiti sedaj besedni zaklad, da je cerkvenoslovanski ali pa celo severnoslovanski, pri tem pa ne upoštevati splošnega zgodovinskega dogajanja v teh krajih in postavljati daljnosežne trditve ni primerno. Če tako gledamo na stvar, zgubijo precej prepričevalne moči dokazi, da brižinski spomeniki niso slovenski.

Presoja o jeziku brižinskih spomenikov se zamota še bolj, če ne upoštevamo tega, kaj se je v tem času dogajalo ali pa že zgodilo na ozemlju, ki je na njem stosl. slovstvo nastalo in doživelo razcvet. Metodovo delo na Velikomoravskem je razpadlo, njegovi učenci so bili pregnani, slovstveno delo pa zatrto. To, kar je manj kakor v četrto stoletja zgradil Metod, se je na neposrednem področju njegovega dela tragično končalo. Celó v samem središču je slovansko bogoslužje in z njim cerkvenoslovansko slovstvo zamrlo. Pretežna večina ohranjenih stosl. spomenikov kaže na druge pokrajine, predvsem na Makedonijo in Bolgarsko. Če se torej v deželah, ki so nekoč bile pod Metodovo jurisdikcijo, ni ohranilo skoraj nič sledov za starocerkvenoslovanskimi spomeniki, jih moremo tem manj pričakovati tam, kjer so imeli vso moč v rokah nasprotniki slovanskega bogoslužja. Dejanske razmere na ozemlju, kjer so prebivali Slovenci, so dajale torej kaj malo opore, da bi mogla slovanska beseda v količnejšem širšem obsegu živeti v bogoslužju. Izpred oči ne smemo zgubiti okoliščin, da je madžarski klin v Podonavju otežil stike med južnoslovanskim severozahodom in jugovzhodom. Zagovorniki teze, da so brižinski spomeniki cerkvenoslovanski, pa dokazujejo to ravno s filološko analizo bešedil, ki so dokazano nastali na vzhodnem robu južne slovanščine.

Metodovo delovanje na Velikomoravskem in v Panoniji je bilo prekratko-trajno in časi prenemirni, nemški škofi pa slovanskemu bogoslužju preveč nasprotni, da bi se bilo zunaj Metodovega področja moglo razviti cerkvenoslovansko izročilo, da bi tam nastajali cerkvenoslovanski spomeniki in da bi to slovstveno snovanje preživelo Metodovo škofovanje in tragične posledice po njegovi smrti. Pravilnejše se mi zdi, če previdno presojamo dejanske razmere teh kritičnih desetletij. Med Slovenci je v 9. in 10. stoletju živelo neko cerkveno slovstvo, skromno in neobsežno. Nastalo je iz drugačnih razmer kakor cerkvenoslovansko slovstvo na Moravi in v Panoniji, brez tistih širokih perspektiv o cerkveni upravni samostojnosti, ki so tako značilne za Metoda in njegove sodelavce. Vse Metodovo delo ima za končni cilj, da bi se cerkveno življenje med Slovani otrslo nemške premoči; sredstvo, da bi se to doseglo, pa je bilo ravno slovansko bogoslužje in z njim tesno povezano cerkvenoslovansko slovstvo. Na ozemlju, kjer je živela večina Slovencev, pa je imela vodilna nemška duhovščina čisto drugačne cilje. Jugovzhodni rob frankovske države je bil od nekdanj zelo občutljiv, frankovska država je mejila namreč tam na bizantinsko državo. Zato je na tem območju vpregla cerkev, da bi ji pomagala utrditi mejne pokrajine. Kolikor bolj so bile na Velikomoravskem očitne težnje, naj bi cerkvena neodvisnost bila močna opora prizadevanjem za politično samostojnost, toliko večji je moral biti tod odpor frankovske države proti slovanski cerkvi in proti vsemu, s čimer se je ta cerkev skušala utrditi, torej tudi proti slovanskemu bogoslužnemu slovstvu. Razumljivo je, da je cerkvenoslovansko slovstvo med Slovani živelo naprej in doživljalo razmah samo tam, kjer je bilo v navadi slovansko bogoslužje tudi še po Metodovi smrti. Med take kraje pa slovenske dežele niso

spadale. Njihovo versko življenje je bilo za kraje severno od Drave trdno usmerjeno na sever, na nemške škofije.

Duhovščina med Slovenci je v drugi polovici 9. stoletja lahko vedela, kaj se dogaja v panonski nadškofiji, tudi ni bil nemogoč posamezen stik s staro-cerkvenoslovanskim slovstvom; da bi pa pri tem šlo za hoteno in načrtno sodelovanje z Metodovo duhovščino in uvajanje cerkvenih besedil med Slovence iz sosednjih, politično bolj samostojnih in na verskem področju na svoj način organiziranih Slovanov, tako stališče bi se težko dalo zagovarjati. Niso zato sprejemljive trditve, da je bil drugi brižinski spomenik takšen, kakor je bil zapisan okoli l. 1000, po posluhu prepisano glagolsko besedilo, ko je minilo vsaj že sto let, kar je v nekdanji Metodovi nadškofiji bilo konec slovanskega bogoslužja in je s stvarjo samo tudi pisava (glagolica) prišla iz navade. Tak prenos glagolskega besedila v karolinško latinico bi bil še mogoč, recimo, okoli l. 900. Da bi glagolska besedila krožila med Slovenci, ki so živeli v okviru zahodne cerkve pod jurisdikcijo nemških škofov, še sto let pozneje in da bi se med njimi takrat našli ljudje, ki bi bili glagolico poznali, je kaj malo verjetno.

Brižinske spomenike je torej treba šteti za slovensko besedilo. Takšni, kakor so se nam ohranili, so odsev posebnih razmer, ki so v njih Slovenci živeli v 9. in 10. stoletju. Gre za zapise molitvenih obrazcev, ki so v okviru karolinške cerkvene zakonodaje živeli v zahodni cerkvi in bili dovolj za tisto malo mero, ki jo je živim jezikom nasploh ta cerkev dopuščala. Veliki, pa na žalost kratkotrajni dogodki severno od njih, ki so zajeli tudi del Slovencev, so na svoj način utegnili pustiti sledove tudi v našem revnem slovstvu tistih časov.

Takoj ob tem moramo ugotoviti, da so vsi trije brižinski spomeniki (torej tudi drugi) jezikovno enaki, med seboj homogeni po glasovnem, oblikoslovnem in sintaktičnem ustroju. Razlika med drugim spomenikom na eni strani ter prvim in tretjim na drugi pa je, kot že rečeno, stilistične narave in je utemeljena v vsebini spomenika samega.

Tudi če bi vzeli kot skrajno možnost, da bi bila brižinska pridiga napisana v stari cerkveni slovanščini, bi bilo to besedilo v dolgi rabi med Slovenci zgubilo tiste razmeroma redke starocerkvenoslovanske posebnosti, ki so v tistem času ločile staro cerkveno slovanščino in staro slovenščino. V takem primeru bi bil drugi brižinski spomenik literarnozgodovinsko zanimiv tudi za zgodovino starocerkvenoslovanskega slovstva, po jezikovnem gradivu, ki se v njem skriva, pa bi tudi v tem primeru sodil v zgodovino slovenskega jezika.

Franč Zadavec

Filozofska fakulteta Ljubljana

LIRSKE IN EPSKE PESNIŠKE OBLIKE V OBDOBJU SLOVENSKE MODERNE

Da sta vsebina in oblika v besedni umetnini med seboj odvisni, je znan aksiom leposlovne prakse in estetike. Zunanja oblika pesmi neredko opozarja na umetnostno voljo in avtorjev stil, predvsem pa tudi na individualno in generacijsko občutje in zgodovinski položaj, iz katerega je pesem privrela. Nekatere